

УДК 343.2.01:355.09/4771

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-3.13>

Ш. Б. Давлатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

А. О. Тарасенко, здобувачка вищої освіти II рівня
Університету митної справи та фінансів

ПОКАРАННЯ У ВИДІ СЛУЖБОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

За сучасних умов як в Україні, так і в усьому світі, питання військової дисципліни набуває особливого значення. Військовослужбовці, як основа обороноздатності держави, повинні беззаперечно дотримуватись дисципліни, виконувати накази керівництва та сумлінно дотримуватися покладених на них обов'язків, що є важливою умовою ефективного функціонування військових формувань. Покарання у виді службових обмежень є одним із дієвих інструментів, який допомагає підтримувати військову дисципліну та уникати в подальшому правопорушень, які могли вчинятися військовослужбовцями. Через відносну новизну правового регулювання зазначеного виду покарання в українському законодавстві та існуванні низки правових колізій, зростає необхідність у забезпеченні їх чіткого застосування, що у свою чергу, сприяло дотриманню принципів пропорційності та законності, не порушуючи конституційних прав військових та водночас залишаючись ефективними у підтримці дисципліни. У даній статті проаналізовано юридичні підстави та особливості застосування покарань у виді службових обмежень для військовослужбовців на підставі чинного законодавства. Висвітлено сучасний стан і тенденції розвитку застосування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Окреслено недоліки та переваги реалізації цього виду покарання в умовах воєнного стану в Україні. На сьогодні нагального вирішення потребують проблеми, пов'язані з неоднозначним тлумаченням окремих норм законодавства, зокрема в частині звільнення військовослужбовців, які відбувають службові обмеження та питання, що стосуються припинення виплати грошового забезпечення в певних випадках, наприклад, під час відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. У статті наведено законні підстави та умови за яких до осіб, що відбувають покарання у виді службових обмежень, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Запропоновано можливі шляхи вдосконалення правової бази стосовно покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців з метою забезпечення справедливого та ефективного правосуддя.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, покарання, військовослужбовець, службові обмеження для військовослужбовців, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Sh. B. Davlatov, A. O. Tarasenko. Punishment in the form of service limitations for military officers

Under modern conditions, both in Ukraine and throughout the world, the issue of military discipline takes on special importance. Military personnel, as the basis of the state's defense capability, must unquestionably observe discipline, follow the orders of the leadership and faithfully comply with the duties assigned to them, which is an important condition for the effective functioning of military formations. Punishment in the form of service restrictions is one of the effective tools that helps maintain military discipline and avoid further offenses that could be committed by military personnel. Due to the relative novelty of the legal regulation of the specified type of punishment in Ukrainian legislation and the existence of a number of legal conflicts, the need to ensure their clear application is growing, which in turn contributed to the observance of the principles of proportionality and legality, without violating the constitutional rights of the military and at the same time remaining effective in maintaining discipline. This article analyzes the legal grounds and features of the application of punishments in the form of service restrictions for military personnel on the basis of current legislation. The current state and trends in the development of punishment in the form of service restrictions for military personnel are highlighted. The disadvantages and advantages of implementing this type of punishment in the conditions of martial law in Ukraine are outlined. Today, problems related to the ambiguous interpretation of certain legal norms require an urgent solution, in particular, in terms of the release of servicemen who are serving service restrictions and issues related to the termination of the payment of financial support in certain cases, for example, during leave in connection with pregnancy and childbirth. The article provides the legal grounds and conditions under which parole from serving a sentence may be applied to persons serving a sentence in the form of service restrictions. Possible ways of improving the legal framework regarding punishment in the form of service restrictions for military personnel are proposed in order to ensure fair and effective justice.

Key words: Criminal Code of Ukraine, punishment, serviceman, service restrictions for servicemen, parole from serving a sentence.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за військові кримінальні правопорушення передбачено розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. Кримінально-правова заборона цих діянь та їх соціальної обумовленості не позбавлена недоліків. Зокрема, кримінальний кодекс

© Ш. Б. Давлатов, А. О. Тарасенко, 2024

України не наводить визначення поняття покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців. Спираючись на відповідні положення статей 50, 52 і 58 КК України, службові обмеження для військовослужбовців можна охарактеризувати як вид основного покарання, який застосовується лише до військовослужбовців не строкової служби і передбачає під час його відбування відрахування із грошового забезпечення засудженого в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків, заборону (неможливість) підвищення винного за посадою і у військовому званні та незарахування йому часу перебування на військовій службі, протягом якого він відбував це покарання, у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Особливої актуальності набуває дослідження правових аспектів покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців у зв'язку з його новизною, адже на практиці виникають проблеми та колізії щодо його застосування, особливо в умовах воєнного стану, коли кількість військових правопорушень зростає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим аспектам вивчення покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців присвячено чимало наукових доробок. Зокрема, вони стали предметом аналізу у працях таких учених, як В.В. Бондарєва, В.А. Василюшина, М.І. Бажанов, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк, тощо.

Мета статті – вивчення та аналіз покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, практики його застосування та надання пропозицій для удосконалення правової бази з метою забезпечення справедливого та ефективного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців передбачене у кримінальному праві України характеризується новизною його правового регулювання. Значення кримінального покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає у тому, що протягом строку його відбування, визначеного вироком суду:

- 1) засуджений не підлягає підвищенню за посадою;
- 2) не може бути підвищений у військовому званні;
- 3) покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання;

4) із суми його грошового забезпечення в обов'язковому порядку здійснюється відрахування в дохід держави в межах від 10 до 20 % з усієї суми грошового забезпечення незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами. До числа військовослужбовців, які несуть відповідальність у виді службових обмежень відносяться [1]: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, військовослужбовці Національної гвардії, інших військових формувань, створених у відповідності з законами України.

Покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців не можуть бути призначені таким категоріям осіб [1]:

- 1) військовозобов'язаним, зокрема й резервістам під час проходження зборів;
- 2) працівникам (робітникам і службовцям, які не є військовослужбовцями і працюють у військових частинах та установах, на підпорядкованих їм державних підприємствах) Збройних Сил України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військової прокуратури, Національної гвардії України, Управління державної охорони України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту Міністерства інфраструктури України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, навіть якщо злочини вчинені ними у зв'язку з виконанням службових обов'язків, або в розташуванні військових частин (підрозділів, військових об'єктів), на підпорядкованих їм підприємствах та в установах;

3) працівникам органів внутрішніх справ та інших державних органів і цивільних установ України під час участі в міжнародних миротворчих операціях поза межами України у складі миротворчих контингентів і миротворчих персоналів, якщо кримінальні провадження стосовно них розслідувалися слідчими військових прокуратур, або прокурорами військових прокуратур здійснювалося процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Службові обмеження для військовослужбовців можуть застосовуватися також у разі [2]:

- а) призначення їх на підставі ст. 69 Кримінального кодексу України (далі – КК України) як більш м'якого покарання, ніж передбачено законом за вчинений військовослужбовцем не строкової служби злочин;
- б) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного особі більш суворого виду покарання, якого або уже не передбачає санкція статті (її частини), за котрою вона засуджена, або якщо він скасований взагалі (ч. 1 і 2 ст. 74 КК України);
- в) заміни ними як більш м'яким покаранням призначеного засудженому покарання чи його невідбутої частини на підставі акта про помилування (ст. 85 КК України).

У названих випадках розглядуване покарання застосовується на строк від 6 місяців до 2 років. Для застосування цього покарання не має значення, яку роль виконувала особа у вчиненні злочину – виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника, і чи був він закінченим, чи мало місце лише готування до нього, чи замах на його скоєння. Службові обмеження для військовослужбовців можуть призначатись як за вчинення одного злочину, так і за сукупністю злочинів та вироків.

В деяких наукових працях вказується, що покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає:

а) у примусових заходах майнового характеру, оскільки в дохід держави відраховується частина грошового забезпечення засудженого;

б) в тому, що на засудженого вчиняється моральний вплив, адже він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк покарання не зараховується йому у строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [3, с. 139; 4, с. 165].

На нашу думку, покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців є кримінально-правовим явищем, а не моральним, оскільки його зміст визначається нормами кримінального права, а не нормами моралі. Усі обмеження встановлені ч. 2 ст. 58 КК України є наслідком кримінально-правового впливу на засудженого.

Таким чином, особливістю покарання у виді службового обмеження є те, що військовослужбовець служби за контрактом, прапорщик, офіцер, продовжуючи проходити військову службу, зазнає певних обмежень, пов'язаних із просуванням по службі, вислугою років та грошовим забезпеченням. Службові обмеження є спеціальним строковим видом покарання для військовослужбовців, яке відбувається за місцем проходження ним служби.

Зауважимо, що покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців є менш суворим видом основного покарання, ніж арешт, обмеження волі чи позбавлення волі, тримання у дисциплінарному батальйоні. Однак, воно є більш суворим, ніж громадські чи виправні роботи. Бажанов М. І. щодо цього зазначав: «Останнє представляє собою ніщо інше, як виправні роботи для військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби). Уведення цього виду покарання викликано тим, що виправні роботи в їх чистому виді до військовослужбовців не застосовуються і можливості індивідуалізації покарання до цієї категорії засуджених різко звужуються, зводяться по суті до позбавлення волі...» [5, с. 486].

Однією з ключових переваг службових обмежень є те, що вони дозволяють військовослужбовцю виправити свою поведінку, залишаючись на службі та не втрачаючи можливість подальшого кар'єрного росту після завершення терміну обмежень. Окрім цього, службові обмеження забезпечують збереження військового персоналу в умовах, коли відсторонення або звільнення військовослужбовця можуть негативно вплинути на бойову здатність або оперативність військової частини.

Незважаючи на позитивні аспекти, деякі експерти вказують на те, що така форма покарання може бути недостатньо ефективною в боротьбі з серйозними порушеннями дисципліни, особливо якщо вона застосовується до осіб, які систематично порушують правила. Існує ризик, що військовослужбовці сприйматимуть службові обмеження як формальність, не усвідомлюючи серйозність своїх дій.

Проаналізувавши обсяги обмеження прав і свобод військовослужбовців можна зробити висновок, що протягом усього строку відбування покарання за ними зберігається право вчинювати службові дії, які спричиняють правові наслідки для третіх осіб. Тобто, засудження військовослужбовців за злочини, пов'язані з розкраданням військового майна (ст. 410 КК України), прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368 КК України), військові злочини у сфері службової діяльності (статті 425, 426 КК України), покарання у виді службового обмеження не сприяє меті загального та спеціального попередження злочинності, оскільки подальше проходження такими особами військової служби на керівних посадах підриває авторитет військової служби, породжує недовіру підлеглих до своїх командирів. Погоджуємося з позицією В.В. Бондарєва та В.А. Василюшина про те, що в окремих випадках з огляду на характер скоєного злочину продовження перебування засудженого військовослужбовця на військовій службі є неприпустимим [6, с. 39–41].

Важливим стимулом для виправлення засуджених, що надає позитивний виховний вплив, залишається умовно-дострокове звільнення. У правовій літературі існує теорія, згідно з якою умовно-дострокове звільнення розглядається як форма заохочення. Однак ця точка зору є неоднозначною. Наприклад, до категорії «заохочення» відносяться як звільнення від покарання з випробуванням, так і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання. Водночас, інші дослідники вважають умовно-дострокове звільнення одним із видів звільнення від покарання, сутність якого полягає в достроковому припиненні відбування покарання за умови дотримання засудженим ряду вимог, передбачених законом і визначених судом відповідно до цього закону.

Відповідно до ст. 75 КК України засуджений військовослужбовець може бути звільнений від відбування покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців з випробуванням, якщо суд, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. В такому разі засудженому встановлюється іспитовий строк тривалістю від одного до трьох років [2].

До осіб, що відбувають покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців за передбаченими законом підставами може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України). Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення та після фактичного відбуття засудженим [2]:

1) *не менше половини строку покарання*, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) *не менше двох третин строку покарання*, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) *не менше трьох чвертей строку покарання*, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Відповідно до ст. 84 КК України військовослужбовці, засуджені до службових обмежень, у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються судом від покарання за поданням командира військової частини й висновком військово-лікарської комісії. Особи, які відбули покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців визнаються такими, що не мають судимості згідно положенням ст. 89 КК України [2].

На сьогоднішній день спостерігаємо, що обсяг кримінальних проваджень щодо українських військовослужбовців надзвичайно великий і продовжує збільшуватися. Згідно оприлюдненої статистики Верховного Суду щодо розгляду судами у 2023 році кримінальних справ, які стосуються військовослужбовців службові обмеження за рішенням суду застосовувалися до 508 зазначених осіб (у 2022 році – до 127, у 2021 році – до 45). Тобто, у 2023 році винесено у 4 рази більше таких вироків, ніж у 2022 році. Найбільшу кількість рішень щодо службових обмежень військовослужбовців винесли суди Дніпропетровської області – 161 (у 2022 році – 51) та Донецької області – 132 (у 2022 році – 12) [7].

Враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що рівень злочинності у військових формуваннях становить загрозу боєздатності не тільки в межах певного формування, а й обороноздатності країни загалом, особливо в умовах російської агресії. Тому постає необхідність створення військових судів в Україні з метою підвищення якості правосуддя у вирішенні військових спорів та зменшення навантаження на територіальні суди загальної юрисдикції, які на сьогодні мають на розгляді величезну кількість справ.

Висновки і перспективи. Таким чином, покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців полягає не лише у притягненні до відповідальності, а й сприяє виховній меті, попередженні подальших порушень та збереженні боєздатності військової частини. Даний вид покарання дає змогу зберегти мотивацію військовослужбовців та сприяти їхньому виправленню без значного впливу на кар'єру. Ефективність таких заходів залежить від справедливості їх застосування та об'єктивного оцінювання кожної конкретної ситуації, оскільки адекватне застосування службових обмежень дозволяє мінімізувати ризик рецидиву кримінальних правопорушень. Держава має забезпечити максимально відповідальний підхід до кримінальних проваджень щодо військовослужбовців, оскільки подібні юридичні процедури безпосередньо впливають на військову службу, бойовий дух і взаємну довіру між військовими та державними органами. Наразі залишається невирішеною проблема відсутності єдиної практики призначення покарань за військові злочини та існування суттєвих недоліків у правовому регулюванні порядку відбування військовослужбовцями покарань у вигляді службових обмежень. Отже, з метою удосконалення системи покарань у виді службових обмежень необхідно: 1) розробити чіткі правові механізми для регулювання відбування даного виду покарання, особливо щодо правових підстав звільнення від покарання або заміни більш м'яким покаранням, у випадках, коли це виправдано; 2) створити спеціалізовані військові суди, які могли більш ефективно та компетентно розглядати справи військовослужбовців, враховуючи специфіку проходження військової служби; 3) Запровадити освітні заходи серед командирів військових формувань та військовослужбовців для запобігання правопорушенням та зміцнюючи військову етику та відповідальність. Подальший розвиток і вдосконалення системи службових обмежень сприятиме зміцненню військової дисципліни, дозволить уникнути повторних порушень і допоможе зберегти мотивацію військових до сумлінного виконання, покладених на них обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України. Мінченко С.І. Київ : Видавничий дім «Професіонал». 2022. 298 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. К. 2003. 1056 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-тє вид., переробл. та доповн. К., 2018. 1360 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина : Підруч. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш, Л. В. Дорош, І. О. Зінченко, В. І. Касинюк, В. М. Киричко, З. Г. Корчева, Л. М. Кривоченко; М-во освіти і науки України. 2-е вид., переробл. і доповн. К. : Юрінком Інтер. 2005. 543 с.
6. Бондарєв В.В. Щодо призначення кримінального покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців: *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 11(51). С. 39–41.
7. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdijsn_krim_prov_2023.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR32ACICTly671dRuA_fXwXhX2qEmEwul2gAMqXYDkwFnbLSoprKrDhAngM_aem_AeHbPpJLOrKGNqaQw5vXRgOcia-g4fLf-B3ghcX-cV7G4yhTT7sJzp7hq1tcxb3FAKcK6ry5VgLRFRGhLx9cgVjv